

Univerziteti u muslimanskim kontekstima*

Marodsilton Muborakshoeva

Univerziteti u muslimanskim zemljama bogatog su naslijeđa i konceptualne raznolikosti. Međutim, još od samog početka susretali su se sa mnogim izazovima. Među tim izazovima bili su finansiranje, osiguranje kvaliteta, rukovođenje i upravljanje, organiziranje znanja, položaj žena, spajanje modernosti i tradicije i izučavanje muslimanskih kultura i civilizacije, u čemu religija ima najveći značaj. Međutim, na ove probleme treba da gledamo ne toliko kao na tvrdokorne probleme, koliko kao na mogućnosti za transformaciju.

Da bismo razumjeli izazove s kojima se suočavaju univerziteti u muslimanskim kontekstima, moramo pogledati historiju ovih institucija, zato što kod muslimana visoko obrazovanje, u svojim institucionalnim ili neinstitucionalnim formama, ima dugu tradiciju, a moderni univerziteti čuvaju neke kulturne i civilizacijske veze s ovim naslijeđem, mada to ne znači da većina nužno prihvata i svaki aspekt tog naslijeđa. Borba (*džihad*) da se stekne znanje, iz bilo kakvog izvora, bila je obavezna za sve muslimane, kako za muškarce, tako i za žene, još od vremena poslanika Muhammeda. Već prvi kur'anski ajet, kao i niz drugih, podstiče Poslanika da čita, tumači i promišlja misterije stvaranja, a on, potom, prenosi ovu naredbu vjernicima podstičući ih da se bore za znanje i da ga traže, „makar i u Kini“. Prvi muslimani su, stoga, aktivno nastojali uskladiti poruku islama ne samo sa već postojećim vlastitim kulturama nego i s ranijim civilizacijama. Pošto je traženje znanja i borba za znanje Božanska naredba muslimanima, oni ga nastoje steći i prenositi, na svaki mogući i prihvatljiv način, bilo putem pamćenja, zapisivanja, učenja ili kroz spektar umjetničkih formi, kao što su kaligrafija, arhitektura, poezija, recitiranje i pjevanje. Do sredine 11. stoljeća, muslimani su izgradili karakteristične institucije visokog obrazovanja, s jedinstvenom arhitekturom, strukturom finansiranja i organizacijom znanja, te, također, uveli svjedodžbe (*idžaza*) i akademsko rangiranje. Evropski univerziteti posudili su neka od ovih obilježja, pa se muslimanske ustanove kao što su

* Marodsilton Muborakshoeva, „Universities in Muslim contexts“, u *Critical Muslim*, „Educational Reform“, issue 15 (London: Hurst, 2015), pp. 37–48. Prijevod: Azra Mulović.

al-Azhar u Kairu, al-Karavijjin u Fesu i az-Zejtuna u Tunisu, opisuju kao prototipi po kojima su kršćani Evrope oblikovali svoje univerzitete. Bez obzira na to, debate o tome da li su univerzitete izumili muslimani ili kršćanijalove su diskusije, jednostavno zato što je u srednjem vijeku postojala ogromna kulturna i intelektualna razmjena. Muslimani su u 8. i 9. stoljeću vodili dijalog sa kršćanskim teozozima i misliocima i dosta naučili od njih, a, zauzvrat, kršćani su se koristili brzim intelektualnim i kulturnim dostignućima koja su muslimani ostvarili između 9. i 11. stoljeća. Od trenutka kada je ova kulturna razmjena počela da slabi, univerziteti koje su osnivali kršćani ili muslimani izgradili su vlastita karakteristična obilježja, na temelju svojih religijskih i kulturnih svjetonazora te odgovarajućih pristupa stjecanju znanja. Kasnije, u kolonijalnom periodu, u 19. i početkom 20. stoljeća, dolazi do oživljavanja kulturne razmjene, iako je ovoga puta to išlo samo u jednom smjeru, gdje su muslimani mnogo, a često i nekritično, usvajali evropske modele za osnivanje svojih modernih institucija visokog obrazovanja.

Univerziteti u kršćanskoj Evropi su se, zatim, razvili u udruženja, gdje se zajednica profesora i studenata okupljala s ciljem traženja znanja i istine i obučavanja za stručna, crkvena i državna zanimanja, i tako odgovarala na društvene potrebe. Muslimani, međutim, svoje medrese ili koledže nisu razvili u univerzitete u evropskom smislu. U kršćanskom svijetu, razvoj univerziteta u korporacije pratile su složene intelektualne promjene. Do 20. stoljeća u Evropi su osnivane posebne škole za klerike i monahe. Ove prve bavile su se obukom klerika u slobodnim vještinama i skolastičkoj teologiji, dok su ove potonje pripremale dječake za manastirski život, koji je bio individualniji i imao jednu kontemplativnu dimenziju koje nije bilo u skolastičkoj teologiji. Međutim, to ne znači da su skolastičke metode bile protivrječne ili nepoznate manastirskom obrazovanju: ono je samo, pored intelektualnih aktivnosti, naglašavalo jednu unutrašnju, iskustvenu i mističku dimenziju. Od 12. stoljeća, javlja se jedan novi pravac filozofskog i teološkog mišljenja koji se odvaja od iskustvenih i mističkih aspekata manastirskog školovanja. Stvara se razlika između znalca, kao subjekta potrage, i znanja, kao objekta traganja. Do doba prosvjetiteljstva, ovo je kulminiralo u sekularizaciji skolasticizma, dok je religijsko rasuđivanje ustupilo mjesto jednom više „naturalističkom“ modusu istraživanja. Osim toga, u Evropi su naučna revolucija, ubrzana industrijalizacija i ekonomski napredak podstakli mnoge debate o karakteru univerziteta, iz kojih je proistekla sveobuhvatna reforma njihovih nastavnih programa. Do početka 20. stoljeća, kao izraz različitih društvenih potreba, pojavilo se nekoliko modela univerziteta. U ove novonastale institucije ugrađeni su različiti koncepti onog što predstavlja visoko obrazovanje, međutim, u njihovom razvoju uočavaju se tri važne zajedničke karakteristike. Prvo, izučavanje teologije marginalizira se ili napušta. Drugo, uvodi se sve veći broj novih disciplina, a profesori i naučnici koji se bave njima traže da njihovi predmeti budu neovisni i da se napusti obaveza povezivanja i osmišljavanja svih predmetnih područja. Treće, filozofija je također postala samo još jedna naučna disciplina, sa svojim predmetom, metodama i ciljevima.

Međutim, ova depersonalizacija i sekularizacija, kroz koje se izgubio sklad između komplementarnih racionalnih i iskustvenih sposobnosti, ne smije se smatrati globalnim trendom. U budizmu, kršćanstvu i određenim školama u islamu, iskustveni aspekt još uvijek igra glavnu ulogu, a pojedinci ne samo da tragaju za znanjem nego, kroz unutrašnju kontemplativnu praksu, streme i ka duhovnom razvoju.

Muslimani su, također, vrlo razno iskazali sklonosti ili preferencije ili za mističke, pravne, humanističke ili čisto intelektualne aktivnosti u traženju znanja. *Ulema* (učenjaci, posebno oni obučeni u islamskoj jurisprudenciji), *udaba* (obrazovani), filozofi i sufije manifestirali bi ove različite sklonosti. Međutim, ovdje nikada nije bilo oštre podjele između ovih intelektualnih tradicija; jedan *edib*, naprimjer, mogao je biti i pravni učenjak i filozof i mistik, istovremeno. Visoko obrazovanje i dalje se izvodilo na raznim mjestima, a metode nastave i učenja ostale su uglavnom fleksibilne i prilagođene potrebama različitih grupa i učenika. Nastava i obrazovanje odvijali su se ne samo u institucionalnim okvirima, poput medresa, nego i na mjestima kao što su džamije, biblioteke, palače, privatne kuće, svetišta i trgovi.

Debate među muslimanima o tome da li prednost dati racionalnim naukama ponekad bi dovele do rigidnog pristupa organizaciji znanja u medresama, gdje se naukama objave davao prioritet nad racionalnim naukama, posebno od 11. stoljeća nadalje. Unatoč tome, nastava racionalnih nauka odvijala se u privatnim krugovima, palačama, svetištima, a od 16. stoljeća čak i u medresama, posebno u Iranu i Indiji. Zato se kod muslimana nije mogla desiti sekularizacija skolastičke tradicije kakva se desila u kršćanskom svijetu, a strogo razgraničenje između iskustvenih i racionalnih pristupa stjecanju znanja muslimanima je bilo nepoznato sve dok se nisu susreli s modernim evropskim obrazovanjem.

Muslimani su najočiglednijom anomalijom u nastavnom programu ovih modernih evropskih univerziteta, osnovanih u muslimanskim kontekstima od sredine 19. stoljeća nadalje, smatrali to što ti programi nisu obavezno sadržavali i izučavanje muslimanske kulture, civilizacije ili religije. Za to vrijeme ogromnog preuzimanja iz evropskih modela, u 19. i početkom 20. stoljeća, tradicionalni univerziteti kao što su al-Karavijjin, al-Azhar, medrese u Srednjoj Aziji, vjerske škole (*hauza*) u Kumu i Nedžefu i mnogi drugi u muslimanskim zemljama, postepeno su marginalizirani i odvajani od glavnih obrazovnih tokova, čime je veliki dio ljudskog iskustva koji se odnosi na religiju, identitet i kulturno i civilizacijsko naslijeđe postepeno prebačen u područje „privatnog“ ili „religijskog“, koje se nalazi nasuprot „sekularnom“. Ova marginalizacija, međutim, nije umanjila utjecaj ovih institucija u društvu ili u političkoj areni. U nekim muslimanskim sredinama, posebno među muslimanima Indije, uz moderne univerzitete, a ponekad suprotstavljajući se njima, osnovani su novi vidovi visokoobrazovnih institucija, s posebnim fokusom na izučavanje religije i kulturnog i civilizacijskog naslijeđa i s ciljem ublažavanja opasnosti marginalizacije i izolacije.

Muslimanski intelektualci i učenjaci u Maroku, Tunisu, Egiptu, Turskoj, Iranu i Indiji, osjetivši nedostatke modernih univerziteta, pravili su originalne poku-

šaje da premoste ovaj jaz i spoje svoje stare tradicije obrazovanja s evropskim modelima. To je bilo u suprotnosti s ciljevima kolonijalista i nekih muslimanskih vladara koji su htjeli brzo „popraviti“ svoja društva osnivanjem univerziteta na kojima su pripremali stručnu i adekvatno obrazovanu radnu snagu za upošljavanje u građanskim službama. U ovim zemljama desile su se zanimljive promjene. Maroko i Iran posebno su razvijali moderne univerzitete, dok su svoje tradicionalne institucije kao što su al-Karavijjin i Kum ostavljali kakvi su i bili, dozvolivši im da nastave sa svojim starim metodama poučavanja i nauke. Tunis i Egipat pokrenuli su reforme svojih tradicionalnih univerziteta: ez-Zejtuna se razvio u moderni univerzitet. Međutim, kad je riječ oal-Azharu, iako je uvedeno nekoliko reformi i otvoreno nekoliko novih modernih odsjeka i fakulteta, kritičari su reforme ocijenili kao potpuno neuspješne, a integraciju modernih i tradicionalnih pristupa kao neučinkovitu. Ove zemlje su, stoga, kao i mnoge druge, odvojeno osnivale moderne univerzitete. Sinteza religijskog i modernog obrazovanja u Turskoj je do 1880-ih bila vrlo uspješna, pa su neke karakteristike preživjele čak i Atatürkovu radikalnu modernizaciju tokom 1920-ih.

Međutim, najkreativnije debate o karakteru modernih univerziteta vodili su muslimanski intelektualci na Indijskom potkontinentu, što je urodilo osnivanjem velikog broja raznih koledža i univerziteta. Muslimani koji su ovdje, u kolonijalnom kontekstu 19. stoljeća, doveli u pitanje vrijednost britanskog obrazovanja za njihove zajednice, nastavili su stvarati vlastite moderne koledže i univerzitete. Iz ove reafirmacije naslijeđa na Potkontinentu, krajem 19. i početkom 20. stoljeća, ponikli su deobandijski i barelvijski koledži, Muslimanski univerzitet u Aligarhu, univerzitet Jamia Millia Islamia u Delhiju i mnogi drugi. Deobandijski i barelvijski koledži iskoristit će moderno strukturiranje škole, međutim, njihov nastavni program uglavnom je bio skrojen po uzoru na one iz srednjovjekovnih institucija, kako bi se sačuvalo islamsko naslijeđe od nestanka. Oni će tek postepeno uvoditi nastavu nekih nereligijskih predmeta. Muslimanski univerzitet Aligarh imao je za cilj izvesti intelektualce, ne samo sposobne da izađu u susret zahtjevima modernog doba nego i s dobrim obrazovanjem iz islamske religije i kulture, što je cilj koji je u velikoj mjeri ostvaren. Međutim, u cjelini, ove institucije postizale su različit stepen uspjeha, a čini se da su posljednjih decenija njihove prvobitne misija i vizija uveliko zaboravljene ili konfuzne. Naprimjer, deobandijske škole u savremenoj Indiji preferiraju apolitičnu ulogu, dok se deobandijske škole u Pakistanu aktivno angažiraju u političkom djelovanju, posebno od 1980-ih. Muslimanski univerzitet Aligarh se, također, često više uplita u polemike o savremenim političkim pitanjima nego što je obrazovao po nastavnom programu u kojem postoji istinski sklad između nauke, kulture i religije.

Do sredine 20. stoljeća usvojeni strani modeli univerzitetaprevladali su širom muslimanskog konteksta. Budući da su bili povezani s idejom nacionalne države, njihova glavna funkcija bila je dati adekvatno osposobljenu i funkcionalno obrazovanu radnu snagu za zaposlenje u građanskim službama, novonastalim indu-

strijama i ekonomskim strukturama. Ove institucije nisu se morale mnogo baviti izučavanjem onoga šta su muslimanski identitet, kultura ili religija značili za pojedince ili zajednice. Posljedica ovog zanemarivanja, pa čak i potiskivanja cijelog područja ljudskog iskustva, bila je što je glavnina obrazovnih institucija uglavnom marginalizirala i nije istraživala problem identiteta, kulturno ukorijenjenog u lokalnom kontekstu, historiji i naslijeđu.

U prošlosti, pristup znanju na tradicionalnim univerzitetima bio je holistički, po tome što je pripremao studente da preuzmu široki spektar zanimanja u društvu, međutim, danas je njihova uloga svedena na proizvodnju vjeroučitelja (ponekad nastavnika jezika) i voditelja obreda i ceremonija. Nauka je postala rutinsko preživavanje materijala, prenošenog s generacije na generaciju, bez mnogo kreativnosti i originalnog mišljenja. Moderni univerziteti u muslimanskim kontekstima imaju sličan uski utilitarni cilj – da zadovolje savremene potrebe društva; nemaju kreativnog niti originalnog pristupa stjecanju i proizvodnji znanja. Kao posljedica toga, većina univerziteta iz muslimanskih konteksta nije dala veliki doprinos, niti u području naučnog i tehnološkog napretkaniti u kulturnim i religijskim studijama.

Međutim, na univerzitetima u nekim muslimanskim kontekstima pokušavaju se osnovati odsjeci za studije kulture u širem smislu. U Tunisu, naprimjer, na nekim modernim univerzitetima otvoreni su odsjeci za arapsku kulturu, koji su dali izuzetno stručne naučnike. Američki univerzitet u Bejrutu drugi je primjer institucije koja podstiče otvoreno i kritičko izučavanje kultura i civilizacija.

U cjelini, uspjeh državnih univerziteta u većini muslimanskih zemalja ne smije se potcijeniti. Uprkos njihovim nedostacima, mnogi su dali veliki doprinos uspostavi nacionalnih država, pripremvši ljudske resurse za građanske službe, nove industrije i tehnologije. Univerziteti u Kairu i Kuala Lumpuru, Istanbulu i Teheranu, u Pandžabu i Karačiju, te mnogi drugi, mogu se svrstati među takve univerzitete, bez obzira na to što se njihova misija vrti uglavnom oko nacionalističkih ambicija. U ovom poduhvatu, muslimani možda podsjećaju na katolike 19. stoljeća, koji su prepoznali slabosti modernih univerziteta, ali su, istovremeno, morali uvažiti njihova dostignuća, posebno u širenju znanja iz prirodnih i društvenih nauka.

Od velike važnosti u razmatranju izazova koji stoje pred univerzitetima modernog doba jeste utjecaj neoliberalnog modela ekonomskog razvoja na sve nivoe obrazovanja. Većina univerziteta u svijetu bori se s pritiskom: kako odgovoriti na ekonomske potrebe društava, što je težak zadatak koji su im postavile njihove vlade, korporacije i poslovna preduzeća. Mnoge ugledne univerzitete velikodušno finansiraju velike korporacije za vođenje istraživanja, uglavnom naučnih, zbog čega su druge discipline marginalizirane i zapostavljene. Takvi istraživački univerziteti postali su vrlo skupi i naplaćuju od studenata visoke školarine. Do početka 21. stoljeća, istraživački univerziteti postali su uspješne poslovne korporacije, subvencionirane poreskim olakšicama i ispoljavaju svu sklonost bogaćenju, tipičnu za takve korporacije. To je daleko od onoga kako bi muslimanski ili kršćanski univerziteti u srednjem vijeku definirali svoju filozofiju obrazovanja i svoj pristup stjecanju znanja.

Marketizacija znanja otvorila je nove puteve zapadnim univerzitetima da stječu profit franšiziranjem usluga i otvaranjem ogranaka u zemljama u razvoju. Prednosti takvih institucija jesu što univerzitete rasterećuju državnog pritiska, jer omogućuju pristup univerzitetском obrazovanju na Bliskom Istoku, u zalivskim zemljama i u Pakistanu, naprimjer, i nude diplome koje se ne mogu steći na državnim univerzitetima. Međutim, mana ovih univerziteta, koji djeluju s uvezenim (ali ne i uvijek ažuriranim) nastavnim programom i koristeći se engleskim kao jezikom nastave, jeste u tome što još više otuđuju studente od njihovih kulturnih i civilizacijskih korijena.

Muslimanski intelektualci sve su svjesniji ovih konceptualnih izazova, kao i pritiska na univerzitete da svoje nastavne programe prilagode ekonomskim potrebama društva. Poslije kulturnog i religijskog preporoda koji se vezuje uz pokret „islamizacije znanja“, od 1970-ih niče novi vid univerziteta – islamski univerzitet – u zemljama kao što su Saudijska Arabija, Pakistan, Malezija, Indonezija i druge. Ovi univerziteti teže da premoste jaz između religijskog i sekularnog područja nudeći nastavni program koji obuhvata i religiju i prirodne i društvene nauke. Oni nastoje primijeniti i određene principe za usađivanje moralnih vrijednosti i uspostavljanje humanih odnosa. Međunarodni islamski univerzitet u Maleziji (IIUM), sa sjedištem u Kuala Lumpuru, naprimjer, ima za cilj obuku odgovornih stručnjaka, svjesnih posljedica naučnih istraživanja i tehnoloških inovacija. Od ovih mladih naučnika, naprimjer, traži se da slušaju neke predmete iz nauka Objave, kako bi bili dobro upućeni u islam i njegov etički i moralni pogled na svijet. Neki značajni uspjesi pripisuju se pokretu „islamizacije znanja“, posebno u oblasti konceptualizacije znanja, isticanju važnosti arapskog jezika – kako za srednjoškolsko, tako i za univerzitetско obrazovanje – te uključivanju filozofije i tradicionalnih umjetnosti u nastavni program. Međutim, pokret i neki islamski univerziteti koji ga slijede, kritikovani su zbog toga što imaju političku agendu i što miješaju religijsko i političko znanje: po tome se razlikuju od muslimanskih mislilaca iz 19. stoljeća koji su pravili razliku između ovih dviju vrsta znanja, ali su ih, ipak, smatrali komplementarnim i održavali sklad među njima. Takvi kritičari smatraju da je posljedica ove konfuzije jedno umjetno nametanje takozvanog „islamskog“ svjetonazora prirodnim naukama. Ovo je u oštroj suprotnosti s pristupom srednjovjekovnih muslimanskih mislilaca koji su težili jedinstvu sveg znanja kroz pluralističku epistemologiju, ali unutar sveobuhvatnog okvira Objave. To važi za filozofe kakvi su bili el-Farabi, Ibn Sina, Ibn Rušd, teologe i putopisce kao što su el-Gazali, Mulla Sadra, Ebu Jakub es-Sidžistani, Nasir Husrev, ibn Džubejr, ibn Battuta, naučnike kao što su el-Hejsem, el-Biruni i Nasiruddin Tusi te mistike kao što su Ibn el-Arebi i Dželaluddin Rumi. Za njih, najvažnija svrha stjecanja znanja bila je postati smjeran, častan, uljudan i velikodušan čovjek, koji suzbija svoj ego da bi mogao steći savršenstvo, znanje o Bogu i voditi brigu o svijetu koji je On stvorio.

Sada se, prije osnivanja novih univerziteta, u nekim muslimanskim zemljama poduzimaju ozbiljna istraživanja kako bi se odredio njihov karakter i koncept.

Cilj je osmisliti i kontekstualizirati njihovu misiju i viziju u skladu s potrebama vremena, posebno u pogledu obuke lidera, kvaliteta obrazovanja, zdravstvene zaštite i javnih službi. Neki primjeri takvih kreativnih univerziteta jesu Institut za poslovne studije i Univerzitet al-Akhawain u Maroku, Univerzitet u Tunisu, Američki univerzitet u Kairu, Američki univerzitet u Bejrutu, Univerzitet Ahl al-Bayt u Jordanu, Univerzitet Sebanici u Turskoj, Univerzitet Aga Khan, Univerzitet za nauke o upravljanju Lahore (LUMS) u Pakistanu, Međunarodni islamski univerzitet u Maleziji (IIUM) i Islamski državni univerzitet u Džakarti.

U proteklim decenijama u Pakistanu se pojavilo nekoliko modela univerziteta kojima je cilj temeljitije izučavanje religije i kultura muslimana. Kada je osnovan Univerzitet Aga Khan (AKU) u Karačiju, naprimjer, napravljena su brojna istraživanja potreba pakistanskog društva i razmatrani kulturni i civilizacijski tokovi na regionalnom i globalnom nivou. Ravnopravno se o pitanjima karaktera univerziteta i potreba vremena, među kojima i o pitanjima kulturnog identiteta i kako ga sačuvati i razvijati. U odgovarajućoj arhitekturi, nastavnom programu, organizaciji znanja, naglasku na visokokvalitetnim istraživanjima i osnivanju određenih odsjeka u okviru Univerziteta Aga Khan – u svemu tome ogleđa se ambicija stvaranja identiteta ukorijenjenog u lokalnoj kulturi, a opet i ona o globalnim kulturama i dopire do njih. Druge takve institucije – Univerzitet Hamdard, koji ima kampuse u Karačiju i Islamabadu, Univerzitet za menadžment i prirodne nauke Lahore i Univerzitet za menadžment i tehnologiju u Lahoreu – slijede ovaj obrazac i proizvode kompetentne diplomce, svjesne važnih pitanja u svojim društvima. Međutim, svi ovi univerziteti privatni su, s uobičajeno visokim školarinama i ograničenim brojem studenata. Iako neki osiguravaju stipendije za studente slabijeg imovnog stanja, primaju samo ograničen broj takvih stipendista i, općenito, nedostupni su sposobnim kandidatima – uključujući darovite i talentirane kandidate – koji nemaju finansijskih sredstava za studij.

Iz ovog vrlo kratkog pregleda, jasno je da su institucije visokog obrazovanja u muslimanskim društvima raznolike, u rasponu od tradicionalnih preko modernih državnih univerziteta, franšiza, inovativnih islamskih univerziteta do kreativnih, progresivnih univerziteta, kakvi su AKU i LUMS. S obzirom na sličnosti, ali i na razlike između globalnih i lokalnih institucija visokog obrazovanja koje se odnose na koncept obrazovanja, organizaciju znanja, metode nastave i učenja, šta bi trebalo da bude sljedeći potez za univerzitete u muslimanskim zemljama? Kako se univerziteti mogu graditi na snazi prethodnih i postojećih institucija i izbjeći zamke? Kako se može stvoriti jedna struktura visokog obrazovanja, s objedinjenom filozofijom znanja i obrazovanja?

Iako su za pohvalu ozbiljna razmišljanja, s kojima se započelo u muslimanskim kontekstima, i posljedični razvoj u visokom obrazovanju, posmatrani na širem planu – ovi su pokušaji marginalni. Debate o tome šta univerzitet treba biti u idealnom slučaju stišane su i u njih se generalno ni univerzitetski profesori, ni intelektualci, ni vlasti, ni muslimani općenito ne uključuju, niti hitro, niti svesrdno. Muslimanski akademici i intelektualci moraju raditi zajedno s vlastima i društvom, kako bi se refor-

mirala i rekonceptualizirala ideja univerziteta u muslimanskom kontekstu. Polazna tačka trebalo bi da bude organizacija radionica, seminara i konferencija na kojima bi se diskutiralo o vladajućim konceptualnim temama i problemima i odlučilo gdje je napravljen valjan napredak, a gdje je bilo odstupanja od holističkog pristupa znanju kakav su imali naši preci. Moramo predložiti koji će vid univerziteta najbolje obučiti odgovorne stručnjake, s adekvatnim vještinama da kritički ispituju politička, ekonomska, društvena, kulturna i religijska pitanja u svojim društvima te da nađu rješenja za njih. Duboko poznavanje historije različitih srednjovjekovnih i modernih institucija visokog obrazovanja i nauke, uključujući i znanja o njihovim uspjesima i nedostacima, bit će od velike vrijednosti u ovom hitnom procesu revitalizacije i reforme visokog obrazovanja u muslimanskim društvima.

Važan korak ka oživljavanju holističkog pristupa, koji univerzitetski profesori moraju poduzeti, jeste preispitivanje podjele i raskidanja veza univerzitetskih disciplina, zbog čega je vrlo malo filozofskog uvida – ili ga uopće i nema – u to kako obogatiti nastavu, proširiti um svojih studenata ili istražiti dublja značenja naučnih otkrića. Ova podjela i nedostatak skladne integracije duhovnih i materijalnih aspekata ljudskog iskustva mogu imati teške posljedice po muslimanski identitet, kulturu i civilizaciju. Moglo bi biti i da su velike napetosti, koje u muslimanskim društvima postoje između sekularnih i religijskih institucija i između različitih islamskih sekti, kao i ekstremistička tumačenja religije koja zagovaraju terorizam – direktne posljedice toga što se najbolje islamsko obrazovanje isključivalo iz glavnih struja srednjoškolskog i visokoškolskog obrazovanja, iako je bila očigledna opasnost da će zbog toga doći do konceptualnog nazadovanja.

Na univerzitetskim je profesorima, naučnicima i intelektualcima da iznesu i povežu različita stajališta koja zastupa niz različitih univerziteta u muslimanskim kontekstima te da odbace nepovjerenje i međusobno se upoznaju. Mora biti jasno da čovječanstvo ne može napredovati ako se ijedan aspekt ljudskog života odgurne iz glavnih društvenih institucija. Islamske studije na savremenim univerzitetima nemaju dobro razvijene metodologije, pa učenjaci katkad naizmjenično, ičesto nesvjesno, koriste metode egzegeze svetih tekstova i metode primjerene društvenim naukama. Tradicionalne institucije, s druge strane, slijede prastare metode čitanja i pisanja komentara svetih tekstova, metode koje općenito ne daju prednost kreativnom razmišljanju i originalnosti u istraživanju. Tradicionalni religijski univerziteti ne treba da se plaše kritičkog istraživanja religije, baš kao što ni naučnog napretka nema bez kritičkog ispitivanja. Dobro znamo da neka naučna i tehnološka otkrića, od kojih su na kraju korist imala samo nekolicina dioničara i korporacija, imaju vrlo destruktivan, pa čak i katastrofičan potencijal za ljude i širi prirodni svijet, a opet se, u ime progresa, takvo zlo rijetko propituje. I u prirodnim i u religijskim naukama postoji dužnost naučne zajednice da gradi nove paradigme i metodologije koje nisu okovane nikakvim dogmatizmom.

Važno je priznati da univerziteti nisu direktno odgovorni za slaba postignuća u društvu, bila ona ekonomska ili neka druga, međutim, odgovorni su za izvođenje vi-

sokokvalitetnih istraživanja, kao i za to da stručnjaci koje proizvedu budu sposobni za kritičko ispitivanje principa i vrijednosti koje leže u temeljima ekonomskog blagostanja. Oni moraju pripremiti obrazovane stručnjake čije kompetencije obuhvataju i razumijevanje ljudskog stanja u cjelini i shvatanje onog što čini jednu civilizaciju.

Tvrđi se i da na savremenim univerzitetima treba obnoviti skolasticizam i intelektualnu tradiciju, zbog njenih dragocjenih pedagoških alata i epistemologije. Ovdje treba naglasiti da u islamu krajnji cilj ove tradicije usredotočene na obrazovanje svim raspoloživim sredstvima, nije vlastita korist ili puko argumentiranje, nego postizanje savršenstva u vrlinama i u razumijevanju jedinstva znanja.

Muslimani imaju izuzetnu priliku da iznova osmisle karakter i funkciju univerziteta, zato što su u muslimanskim kontekstima još uvijek očuvani mnogi institucionalizirani i neinstitucionalizirani načini tradicionalnog učenja i saznavanja, a oni se mogu dalje graditi i poboljšavati. Iako su moderni univerziteti gurnuli ustranu ili izbrisali duhovna i religijska obilježja muslimanskih kultura, medrese, džamije, sufijske tekije, privatni kružoci za učenje, svetišta i ceremonijalni obredi prenijeli su znanje prošlosti budućim naraštajima i sačuvali ga od nestanka. Vrijeme je da se pokrene autentični polilog između različitih modela univerziteta u muslimanskim kontekstima, kako bi se nadišle uske definicije i ponovo osmislilo šta jedan univerzitet treba biti i kako da služi pojedincima, zajednicama i širem društvu.